

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”

TEZĂ DE DOCTORAT

Conducător științific:

IPS Prof. Univ. Dr. Laurențiu (Liviu) Streza

Doctorand:

Pr. Emanuel Tăpălagă

Sibiu, 2021

Slujbele de seară în Biserica Ortodoxă – apariție și dezvoltare istorică

Rezumat

Cuvinte cheie: slujbele de seară în Biserica Ortodoxă, Vecernie, Pavecerniță, Miezonoptică, Liturghie, parohie, simbolism liturgic, ritual ortodox, spiritualitate

Actualitatea și importanța temei. Slujbele de seară sunt unele dintre cele mai importante slujbe din Biserica Ortodoxă, ele avându-și originea în chiar cuvintele ce apar la începutul Cărții Facerii: „Și a fost seară și a fost dimineață: ziua întâia” (Fac. 1,5). Aceste cuvinte au și o relevanță liturgică, întrucât demonstrează că existența umană se desfășoară nu doar pe plan exclusiv mundan. Altfel spus, viața de zi cu zi a omului trebuie încadrată liturgic, deși pentru omul contemporan acest aspect este din ce în ce mai puțin evident.

Alegerea acestei teme de cercetare survine însă și din faptul că nu există o tratare exhaustivă a ei în teologia ortodoxă românească. E adevărat, cele trei slujbe sunt descrise și analizate în manualele, cărțile și studiile celor mai importanți liturgiști din secolul XX: Petre Vintilescu, Ene Braniște, Nicolae Necula, Robert Taft etc. Cu toate acestea, nu există o monografie care să releve importanța Vecerniei, Pavecerniței și Miezonopticii în viața și în misiunea Bisericii din punct de vedere istoric, teologic, liturgic, dogmatic etc. Singura lucrare care abordează câteva dintre aceste teme e reprezentată de lucrarea lui Nikolai Uspensky, *Slujba de seară în Biserica Ortodoxă*, care a fost tradusă și publicată în limba română de Cezar Loghin în anul 2008. Lucrarea noastră se va axa asupra analizei istoricului, ritualului, conținutului și relevanței simbilico-misionare ale textelor liturgice din cele trei slujbe de seară din Biserica Ortodoxă: Vecernia, Pavecernița și Miezonoptica.

Stadiul cercetării. Din perspectiva stadiului cercetării teologice, argumentările istorică și liturgică actuale nu sunt deplin sistematizate. Literatura provenită din tradițiile teologice rusească și grecescă constituie surse secundare de documentare în lucrarea noastră, axată în principal pe documentarea din surse liturgice românești. O pleiadă de teologi români de excepție au contribuit la decantarea și definirea unei teologii românești referitoare la slujbele Laudelor de seară. Primele lucrări de specialitate în limba română (tipiconale, muzicale, catehetice, teologice și simbolice), dedicate slujbelor de seară, apar în sec. al XVIII-lea. Astfel, Iacob Putneanul, mitropolitul Moldovei alcătuia în 1751 lucrarea *Sinopsis adică adunare a celor șapte laude a sfintei Biserici și canoane din sfânta Pravilă ce sunt trebuincioase la taina duhovniciei*; Isaac („schimonah și dascăl”) compunea în 1816, la mănăstirea Neamț *Octoih de canoane pentru Pavecerniță*; Mihail Berezovschi compunea în 1927, la Chișinău *Imnele Vecerniei și Utreniei* (pentru cor mixt, bărbătesc și pentru 3 voci omofone). În sec. al XX-lea

apar studiile academice speciale, dedicate Laudelor de seară: pr. prof. dr. Ene Braniște, *Istoria și explicarea slujbei Vecerniei* (în revista „B.O.R.”, an. LXXXIV, 1966, nr. 5-6); pr. prof. Dumitru Megheșan sublinia caracterul cosmic al Vecerniei în volumul *Vecernia – nostalgia grădinii cerești* (Oradea, 1997); pr. prof. Stanciu Vasile compilează *Cântările Vecerniei–Curs de muzică bisericească* (Cluj-Napoca, 1995); profesorul Nicolae Necula scria studiul liturgic comparat *Rânduiala laudelor bisericești din Biserica Coptă în comparație cu rânduiala din ritul bizantin* (în revista „Glasul Bisericii”, an. XLI, 1982, nr. 4-6); dirijorul pr. prof. Nicolae Belean redescoperea *Cântarea cultică în lumina vechilor manuscrise muzicale* (în revista „Altarul Banatului”, XV, 2005, nr. 1-3); pr. prof. Marin Ionescu sublinia valoarea catehetică a Laudelor de seară în volumul *Lumină lină. Doamne, Tu ai cuvintele vieții veșnice. Material omiletic și catehetic* (București, 1938); prof. Adrian Marinescu scria studiul liturgico-simbolic despre lumină *Învățătura despre lumină și funcția ei liturgică în lume la Sf. Vasile cel Mare. De la Sfânta Scriptură la Sfântul Grigorie Palama și Părintele Dumitru Stăniloae* (în volumul „Părinți Capadocieni”, Iași, 2009) etc.

În literatura de specialitate din străinătate sunt de remarcat următoarele cărți și studii, cu relevanță deosebită asupra temei noastre de cercetare: M. Black (editor), *A Christian Palestinian Syriac Horologion*, Cambridge, 1954; O. Strunck, *The Byzantine Office at Hagia Sophia*, în revista „Dumbarton Oaks Papers”, nr. 9-10/ 1955-1956; S. Janeras, *La partie vespérale de la liturgie byzantine des présanctifiés*, în revista „Orientalia Christiana Periodica”, nr. 30 (1964); A. Raes, *La communion au calice dans l'office byzantin des Présanctifiés*, în revista „Orientalia Christiana Periodica”, nr. 20 (1954), și mai ales Gabriela WINKLER, *Der geschichtliche Hintergrund des Präsanctifikantenvesper*, în revista „Oriens Christianus”, nr. 56 (1972), respectiv *L'aspect pénitentiel dans les offices du soir en Orient et en Occident*, în volumul „Liturgie et rémission des péchés” (Conférences St. Serge, XXIe semaine d'études liturgiques, 1974), Roma, 1975.

Metodologie. Abordarea noastră va fi una interdisciplinară, la interferența mai multor discipline teologice: istorică, liturgică, dogmatică și spirituală. Cercetarea noastră presupune sinteza mai multor metode de cercetare, de selectare și evaluare a informațiilor, care conduc integrarea surselor istorice, liturgice și simbolice într-un tot unitar și coerent. Metoda de cercetare principală este cea sintetică, necesară în structurarea și rezumarea ideilor liturgice și tipiconale. Metoda comparativă va fi utilizată pentru a observa modul în care fiecare slujbă s-a dezvoltat în cele mai importante tradiții liturgice ortodoxe (greacă, rusă, română) cu rânduiala sa specifică. Astfel, se va pune accent deopotrivă pe elementele comune, dar și pe

diferențele specifice, pentru a se ilustra principiul care guvernează Ortodoxia – cel al „unității în diversitate” – definiție perfectă a atributului sobornicității eslesiale.

De asemenea, am utilizat și metoda istorico-critică de cercetare a izvoarelor istorice (istorie bisericească, a cultului și evoluția manualelor de tipic pe parcursul dezvoltării istorice a cultului ortodox). Metoda istorică va fi utilizată și pentru a identifica procesul de apariție și dezvoltare a slujbelor de seară în Biserică, începând din epoca primară și până în zilele noastre. Pe baza unor mărturii mai vechi, se va distinge care era rolul acestora în viața bisericească într-un anumit timp istoric (vezi de exemplu mărturia pelerinei Egeria, din secolul al IV-lea). Metoda analitică s-a impus pe parcurs, mai ales în comentariile simbolico-teologice din partea a III-a. Cu ajutorul metodei comparative am structurat tipicul diferitelor variante săptămânale ale Vecerniei, Pavcerniței și Miezonopticii. Analogiile, ca forme de desfășurare paralelă a slujbelor religioase, au evidențiat trăsături comune și diferențe seminicative între tradițiile ortodoxe slavă, grecească și românească. Metoda analizei de conținut va fi necesară pentru a înțelege semnificația doctrinară a slujbelor de seară. Textele acestora sunt sursa principală pentru a le înțelege cel mai bine rolul în viața credincioșilor, motiv pentru care analizarea lor nu poate fi neglijată.

Structura lucrării urmează o împărțire logică în abordarea Laudelor de seară: o cercetare istorică despre originea biblică, dezvoltarea istorică în creștinism (până în perioada de cristalizare a cultului din epoca bizantină); apoi expunerea comparată a fiecărei rânduielei în parte (Vecernia, Pavcernița și Miezonoptica), alcătuită și sub formă de tabel (pentru evidențierea variantelor sau adaourilor liturgice mai târzii), iar în ultima parte am sintetizat, din bogăția de semnificații biblice, istorice, moral-duhovnicești, dogmatice și liturgic-simbolice acele sensuri care pot influența pozitiv misiunea liturgică a Bisericii (în subcapitolul despre misiune nu am omis aspectele istorice ale misiunii religioase prin cult, până la stadiul actual). Bineînțeles, că lucrarea noastră nu se dorește decât începutul unei serii de cercetări amănunțite, care să ofere alternative de răspuns la întrebări ca: Ce este specific fiecărei tradiții liturgice ortodoxe (română, rusă, greacă)? Se poate vorbi despre o revigorare liturgică și eclezială a Vecerniei, Pavcerniței și Miezonopticii? Cum se poate realiza o sinteză între specificul monahal și cel parohial, astfel încât ele să fie relevante pentru viața întregii Biserici?

Obiectivele de cercetare fiind mai mult tematice, am încercat să nu lăsăm la o parte menționarea (fără pretenții monografice) principalelor personalități care au jucat un rol în elaborarea și dezvoltarea slujbelor de seară de-a lungul istoriei Bisericii Ortodoxe; evidențierea influenței pe care aceste slujbe le-au avut și le au asupra vieții credincioșilor; identificarea elementelor comune, dar și a diferențelor specifice, pe care le au cele trei slujbe în fiecare

tradiție liturgică ortodoxă în parte (română, rusă, greacă); prezentarea unor soluții pentru ca în viața actuală a Bisericii credincioșii să conștientizeze mai mult natura și rolul acestor slujbe în edificarea lor spirituală (cu reliefarea bogatului conținut dogmatic pe care-l conțin Vecernia, Pavcernița și Miezonoptica).

Prima parte a lucrării noastre s-a concentrat pe analiza istorică a slujbelor de seară (Vecernia, Pavcernița și Miezonoptica). Acestea, în forma actuală, constituie rezultatul evoluției „Ritului Bizantin” (Robert Taft) în cele trei mari tradiții liturgice: grecească, slavă și românească. Din periodizările consacrate deja, referitoare la dezvoltarea cultului, am preluat acele momente specifice legate de apariția și dezvoltarea slujbelor de seară: rădăcinile liturgice din epoca Vechiului și Noului Testament, perioada de cristalizare din timpul Bisericii primare (până în secolul al IV-lea), dezvoltarea din „epoca de aur” a secolelor IV-VI, ajustările și completările din perioada iconoclastă, până la Cruciada a IV-a (1204 d. Hr.), perioada sintezei post-bizantine, de după sec. al XIII-lea (a Sfântului Simeon al Tesalonicului - †1429 d. Hr.) și momentul reformei liturgice a Patriarhului Nikon al Moscovei (sec. al XVII-lea), ca exemplu relativ recent de evoluție istorică a formelor liturgice. În final, am făcut o scurtă trecere în revistă a cărților de tipic și de cult în limba română cuprinzând slujbele de seară (din sec. XIX-XX).

Următorul capitol a fost dedicat analizei paralele a rânduielilor tipiconale, grupul Laudelor de seară (Vecernia, Pavcernița și Miezonoptica) formează o unitate liturgică succesivă, pornind de la simbolul aprinderii luminii la Sfântul Mormânt (la Vecernie) și culminând cu așteptarea „luminii neînserate” a Împărăției eshatologice (Miezonoptica). Toate trei conțin ideea unei spiritualități a rugăciunii, care sugerează că rugăciunea de seară se poate extinde la privegherea de toată noaptea și poate ilustra rugăciunea neîncetată a îngerilor. Simbolismul Laudelor de seară a fost abordat în partea a treia a cercetării noastre atât din perspectivă generală („a lega împreună” două realități), deoarece slujbele Bisericii păstrează concomitent unitatea și distincția dintre uman și divin, cât și din perspectivă specială, referitoare la metodele de simbolizare (tip-antitip, semn-semnificație-semnificat), la conținutul liturgic (timpul liturgic, spațiul liturgic, gesturile liturgice, simbolismul Psalmilor Laudelor de seară, al rugăciunilor, al cântărilor etc.) și la valoarea simbolică (dogmatică, liturgică, duhovnicească sau soteriologică).

Din punct de vedere al teologiei slujbelor de seară, principalele idei ce vizează fiecare din cele trei slujbe sunt următoarele:

1) Vecernia simbolizează, din perspectiva dezvoltării istorice, începutul timpului liturgic, ca timp al creației: (Fac. 1, 5) „și a fost seară și a fost dimineață, ziua întâi”, precum și

o seamă de evenimente biblice care au avut loc seara. Cultul mozaic de la Templu includea slujba zilnică a „jertfei de seară”(I Ezdra 9, 4), în cadrul căreia avea loc rânduiala aprinderii luminii sfinte. Slujba de seară este amintită de regele David, ca moment liturgic: „Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta; ridicarea mâinilor mele, jertfă de seară” (Ps. 140, 2). În Noul Testament evenimentul central, care a marcat istoria mântuirii este Cina de Taină. Ea constituie centrul cultului creștin, așa cum o atestă Evangheliile sinoptice (Mt. 26; Mc. 14; Lc. 22), dar și argumentul principal al raportului euharistic dintre *pregătire* (ajunare) și *participare* (Împărtășire) la Cina Domnului.

În epoca apostolică a funcționat un cult mixt, iudeo-creștin. Cultul primar a fost, așadar, inspirat de cel iudaic sinagogal, primii creștini având aproximativ aceleași momente de rugăciune ca evreii. Tiparul adunărilor de sâmbătă seară, prelungite toată noaptea și unite cu săvârșirea Sfintei Euharistii, s-a pierdut treptat după anul 70 d. Hr. (momentul separării definitive de ritualul sinagogal și al mutării accentelor pe tradiția antiohiană), trecându-se definitiv spre celebrarea duminicală și diurnă a Euharistiei.

Situarea Cinei de Taină la vreme de seară face ca raportul dintre Euharistie și Vecernie să fie unul special, deși nu apare menționat explicit în afară de rânduiala Liturghiei Darurilor mai înainte Sfințite. Totuși, dezvoltarea liturgică a Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite a avut o istorie aparte, fiind legată de „termenul ajunării” și de obiceiul păstrării Darurilor pentru împărtășire în afara slujbei în vremea Postului Mare. Tradiția săvârșirii Liturghiei în cadrul Vecerniei s-a generalizat mult mai târziu, în timpul domniei împăratului Justinian (†565 d. Hr.).

Punctul istoric și simbolic originar al Vecerniei îl reprezintă identificarea dintre Iisus Hristos și „Lumina” spirituală veșnică. Primele generații de creștini au preluat de la evrei ritul aprinderii și așezării sfeșnicului cu lumini „înaintea Domnului” (Ieș. 30, 6-8), atribuindu-i o nouă semnificație. Biserica intră în faza ei instituțională după anul 313 d. Hr., timp în care cultul liturgic creștin se dezvoltă și strălucește. Cultul se cristalizează în jurul marilor centre episcopale urbane, generând „rituri liturgice-surse” și apar forme noi, respectiv Ceasul I, Pavecernița și Miezonoptica. Informațiile despre slujbele de seară și de noapte sunt abundente în această perioadă. Dezvoltarea istorică a slujbelor de seară se raportează la trei surse liturgice: mediul monahal, mediul catedral și mediul monahal urban. Cele mai importante descrieri ale slujbelor de seară din sec. al IV-lea se păstrează în jurnalul de călătorie al pelerinii spaniole Egeria la Ierusalim și în Țara Sfântă. În jurnalul ei s-au păstrat informații prețioase despre rânduiala aprinderii candelor la biserica Învierii din Ierusalim, precum și cea mai veche denumire a Vecerniei (*Licinion*). În monografia dedicată slujbelor de seară, Nikolai Uspensky

identifică în structura slujbei de seară particularități ierusalimitene, regăsite mai târziu în slujba Vecernei din Biserica universală: aducerea „Luminii” din Sfântul Mormânt, „intrarea episcopului” (vohodul) și „procesiunea făcută la sfârșitul slujbei”, care a dat naștere practicii săvârșirii Litiei.

În a doua jumătate a sec. al IV-lea era deja fixată o rânduială a slujbei de seară, în varianta catedrală. Contemporan cu ultimul Sinod ecumenic (Niceea, 787 d. Hr.) se poate vorbi de cristalizarea formelor esențiale ale cultului Bisericii Ortodoxe. În perioada de glorie a tradiției liturgice bizantine (843 – 1204 d. Hr.), la Constantinopol se constată o viață liturgică mai complexă și mai variată decât cea de la Ierusalim. Rânduiala catedrală a Marii Biserici din Constantinopol era formată din slujbe mai scurte (fără Miezonoptică), dar fastuoase (se practica *asmatikon akolouthia*, sau „rânduiala cântării” antifonice la Vecernie).

Cea mai amănunțită descriere și explicare a Vecerniei din Evul Mediu târziu se păstrează de la Sfântul Simeon al Tesalonicului, în *Tratatul* său liturgico-dogmatic. Rânduiala Vecerniei Mari și Mici era identică cu cea de astăzi, diferențe existând la Vecernia „cu cântări”, unită cu Litia.

Structura liturgică și tipiconală a Laudelor de seară păstrează sinteza celor două mari influențe liturgice: bizantină (*pannychis*) și ierusalimiteană (*agrypnia*), cristalizate în evlavia liturgică catedrală, respectiv în cea monahală. Am optat pentru expunerea paralelă, în tabel, a principalelor momente și variante ale Vecerniei (cu vohod, fără vohod și unită cu Liturghia darurilor mai înainte sfințite), Pavecerniței (Mare și Mică) și Miezonopticii (din toate zilele, din sâmbete și din duminici). Evidențierea asemănarilor și diferențelor a fost completată prin numeroasele note de subsol, extrase din diferite surse liturgice.

Am încercat să urmărim schematic rânduiala tipiconală a Laudelor de seară în cele trei mari tradiții istorice care au influențat și s-au intersectat în spațiul de sinteză liturgic actual: românesc, grecesc și slav. Din perspectivă teologică și liturgică, sinteza liturgică românească a preluat uzul tuturor limbilor liturgice istorice, păstrând rânduiala cea mai apropiată de originalul ierusalimitean. Din perspectivă geo-politică, teritoriile istorice românești au stat până în sec. al XII-lea sub influența culturală și religioasă a Bizanțului. Politica de toleranță culturală, lingvistică și etnică, a reușit să păstreze în Ortodoxia românească o sinteză liturgică echilibrată și paradoxală, cu origini ierusalimitene, transferate prin tradiția grecească-bizantină, exprimată în limba latină dar cu puternice influențe de vocabular religios slavon.

Slujba Vecerniei este al doilea „mare oficiu” al zilei liturgice, amintind de „jertfa de seară” (Ps. 140, 2) a Vechiului Testament. Nucleul celebrării Vecerniei este Psalmul 140, care exprimă împlinirea duhovnicească (în Legea Nouă) a jertfelor sângeroase (ale Legii

Vechi). Termenii de Vecernie „mică” sau „mare” sunt atribuiți pentru a se face deosebire între slujba obișnuită a Vecerniei, legată de Ceasul al IX-lea și slujba Vecerniei din cadrul privegherii de la praznice și de la sfinții mari.

O situație specială, complexă din punct de vedere liturgic (Împărtășire în ritualul Vecerniei), o întâlnim în Postul Mare (perioadă aliturgică), când se săvârșește Euharistia numai în zilele de sâmbătă și duminică. Liturghia Darurilor mai înainte sfințite se armonizează cu caracterul de tristețe al postului (opus zilelor de praznic), fiind legată de prima slujbă a zilei liturgice, Vecernia, și de singura masă a zilei de post, cea de seară. Până în sec. al X-lea, *Typikon*-ul din Constantinopol lăsa la alegerea celui mai mare oficierea Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite, pentru zilele de miercuri și vineri de peste an. Patriarhul Nichifor al Constantinopolului atestă că această Liturghie se săvârșea în Postul Mare de trei ori pe săptămână, iar în restul anului, miercurile și vinerile. Lecturile biblice din Vechiul Testament se citeau la toate Liturghiile, ca simbol al trecerii de la Vechiul la Noul Testament, trecere pecetluită de Împărtășire. În mod special, la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite se citește doar din Vechiul Testament deoarece cateheza scripturistică făcea parte din vastul ciclu al pregătirii Postului Mare pentru praznicul Învierii. Rugăciunea dreptului Simeon de la sfârșitul Vecerniei reprezintă sfârșitul Vechiului Testament, pus aici în lumină eshatologică. Observăm că este vorba despre o veritabilă rugăciune de dezlegare, care oferă iertarea lui Dumnezeu în așteptarea sfârșitului vieții.

Slujba Litiei, care este un adaos la Vecernie, nu este de sine stătătoare, nefăcând parte dintre cele șapte Laude oficiale ale cultului ortodox. Ea nu are nici formulă de binecuvântare, nici formulă de încheiere (otput), fiind încadrată fie în slujba Vecerniei, fie (mai rar) în cea a Utreniei. Pr. Prof. Ene Braniște împarte rânduiala Litiei în două părți, după originea și semnificația simbolurilor. Prima parte cuprinde: ectenia „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...” și rugăciunea „Stăpâne mult milostive, Doamne Iisuse Hristoase...”. Sensul original, de *litanie* (rugăciune repetată și stăruitoare) s-a păstrat în rânduiala ieșirii clerului și poporului în procesiune (până în pronaos sau, în cazuri excepționale, în afara bisericii). Partea a doua a Litiei este alcătuită din căderea prinoaselor (pâine, vin și untdelemn) din timpul troparelor și rugăciunea „Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...”. Această parte are origini monahale, fiind încadrată în Denia sau Privegherea de toată noaptea. Între tradițiile liturgice ale Bisericilor românești, rusești și grecești referitoare la rânduiala Litiei nu există diferențe notabile. Diferențe apar în practica mai nouă a bisericilor de parohie. Variantele tipiconale principale ale Litiei sunt: cea săvârșită în mănăstiri și cea din bisericile de enorie.

Laudele Bisericii sunt parte a cultului general care face prezent pe Iisus Hristos, Cel Înviat, în mijlocul comunității de credincioși. Liturghia este Taina primordială, narațiunea liturghisirii lui Dumnezeu, iar simbolurile liturgice sunt indicatoare spre un „dincolo”, spre Împărăție. Obiectele, persoanele, semnele capătă funcția de simbol prin aceea că devin *chip* (icoană, teofanie) al unei realități fundamentale și participă la puterea realității pe care o reprezintă. Simbolul liturgic este o realitate teologică concretizată în diferite materii de cult (apa, vin, tămâie), gesturi (binecuvântarea, închinarea, îngenuncherea), cuvinte (formule verbale ca îndemnuri, rugăciuni) sau forme de artă liturgică. Simbolismul Laudelor Vecerniei, Pavcerniței și Miezonopticii este construit în raport cu cele două dimensiuni umane: exterioară (materială) și interioară (duhovnicească). În cercetarea noastră am subliniat simbolismul tematic din conținutul Laudelor de seară, simbolismul timpului liturgic, al materiilor și gesturilor liturgice.

Lauda de seară (Vecernia) este primul moment din timpul liturgic cotidian, a cărui anamneză cuprinde: crearea lumii, căderea omului în păcat (Psalmul 103, un rezumat doxologic al creației), profeția răscumpărării și iconomia mântuirii până la venirea lui Mesia. Antropologia slujbelor de seară se remarcă prin accentuarea ființei și calităților umane doar în comuniune cu Dumnezeu. Psalmii 140 și 141 cuprind destinul dramatic al omului rugător. Cosmologia și antropologia își găsesc punctul de convergență în dimensiunea liturgică și doxologică a omului. Între simbolismul spațiului liturgic și antropologia creștină există o legătură directă. Imnul „Lumină lină” și vohodul cu cădelnița includ un simbolism în care lumina și Învierea Domnului rămân punctele comune și scopul tuturor Laudelor. Simbolismul primei părți a Litiei (ectenă cu rugăciunea de mijlocire) este unul evident penitențial. Caracterul rugăciunii amintește de atitudinea umilă a vameșului (Lc. 18, 13), motiv pentru care locul săvârșirii slujbei este de regulă pronaosul bisericii, locul rezervat în vechime catehumenilor și penitenților. Partea a doua a Litiei (căderea și rugăciunea de binecuvântare a darurilor) este o reminiscență a tradiției aducerii darurilor de pâine pentru Euharistie și pentru agapele frățești care urmau, din epoca primară a Bisericii, când Liturghia se săvârșea noaptea, în ajunul marilor sărbători.

Simbolismul gesturilor, materiilor și obiectelor liturgice (lumina fiind considerată materie, alături de pâine, vin, ulei, lumânări, tămâie etc.) include un simbolism direct (semnificația pascală) și altul indirect. Cel dintâi este unul material și propriu, cel de-al doilea este duhovnicesc și figurat. Legătura simbolică între semnificațiile materială și duhovnicească ale Laudelor de seară trebuie făcută pornind de la lumina de la Mormântul Domnului. Lumina

de seară vine dinăuntrul grotei Sfântului Mormânt, justificând simbolismul originar: Hristos- „Lumina lumii”.

Simbolismul luminii este preluat în cultul ortodox din surse iudaice. Focul Cuvântului aduce lumină și transmite pe Duhul Sfânt: „Va trimite cuvântul Lui și le va topi; va sufla Duhul Lui și vor curge apele” (Ps. 147, 7), motiv pentru care simbolistica flăcării de lumină este ambivalentă: dăruiește energie și poate distruge. Simbolismul secundar se raportează la obiectele de cult și la tipurile biblice legate de lumină: lumânarea și făclia. Sfeșnicul sfânt (ebr. *menorah*) este una din emblemele lui Israel, a cărui formă și semnificație complexă (Ieș. 25, 31-37), a „pomului purtător de lumină”, a fost preluată în creștinism.

Vohodul din slujba Vecerniei are de asemenea semnificație pascală. Raportul simbolic dintre Învierea Domnului și eliberarea evreilor din robie este exprimat prin paralelismul cuprins în sintagma „Împărăției lui Dumnezeu”: pentru evrei Canaanul, pentru creștini lumina fără apus a eshatonului. Sfințirea pâinilor în cadrul Litiei, la Privegherea de toată noaptea, este simbolizată de semnificația-tip a manei consumate de Israel în pustiu și de semnificația-antitip a Împărtășirii euharistice. Untdelemnul simbolizează „mila” (*oleon*), pe de o parte, revărsarea iubirii lui Dumnezeu, iar, pe de altă parte, mireasma baptismală a Duhului Sfânt. Revărsarea darurilor Duhului Sfânt este semnificată și în ritualul tămâierii („jertfă duhovnicească”).

În cuprinsul Psalmului 103 se recapitulează istoria creației (macrocosmosul), dar și participarea omului (ca microcosmos) la aceasta. Lauda Vecerniei reprezintă rememorarea zilnică a Creației, începutul fiecărei zile devenind începutul unei noi vieți. Aproape fiecare cuvânt al Psalmului 103 are încărcătură simbolic-liturgică, fiind prezent în comentariile biblice ale Sfântului Vasile cel Mare.

Un alt aspect important al lucrării noastre se referă la valoarea ermeneutică a cultului ortodox, în sensul de interpretare autentică a textelor biblice în cadrul liturgic. Simbolizarea liturgică, cuprinsă în formulările poetice ale Laudelor, îndeplinește simultan și rolul de criteriu interpretativ al Scripturilor. Lectura Psalmilor în slujbele Bisericii slujește interpretării simbolice adevărate a Sfintelor Scripturi. Simbolizarea corectă conduce pe creștin la doxologia adevărată, la Ortodoxie. Raportul dintre operă, mesaj, autor și lector devine evident de-a lungul traseului spiritual parcurs permanent de cititorul simplu, de critic (exeget) și de Dumnezeu (intenția Autorului).

Interpretarea textelor liturgice utilizează aceleași metode de interpretare ca și interpretarea exegetică a textului Sfintei Scripturi. Pe de o parte ele se aplică la textul în sine, iar pe de alta se referă la finalitatea acestei hermeneutici, care, după părerea noastră, definește

specificul „metodei” de interpretare ortodoxe. Sensul figurat înseamnă „sensul ascuns” și profetic, care poate fi găsit sub aparența sensului literal și istoric numai cu instrumentul iubirii. Simbolizarea sau interpretarea ei (adică ambele sensuri: încifrarea și descifrarea) formează un singur demers, cu scopul dobândirii Duhului Sfânt.

Teo-poetica slujbelor ortodoxe transmite simboluri care devin una cu ascultătorul, schimbându-l în măsura în care devine la fel de inspirat ca autorul textului liturgic, adică în măsura în care se află amândoi în Duhul Sfânt. Semnificația mistică a cuvintelor poeziei ebraice se poate revela numai prin rostire, cu ajutorul vocii. Cuvintele Psalmilor capătă sens și putere numai prin rostirea lor, dar nu una mecanică, magică, ci încadrată în mediul Duhului Sfânt, adică în Biserică (în „comuniunea sfinților”). Sfinții Părinți citeau și meditau la textele Psalmilor „într-un context de rugăciune”, iar interpretarea lor nu se pretindea a fi definitivă, ci un punct de plecare permanent pentru creșterea duhovnicească. Modurile principale de înțelegere a textelor sfinte corespund celor patru sensuri tradiționale de interpretare: literal, moral, dogmatic și mistic. Specificul metodei ortodoxe de tâlcuire a Psalmilor trebuie căutat în intenția finală: îndumnezeirea omului. Pornind de aici, se poate spune că misiunea creștinului care se roagă este să devină factor de simbolizare al textelor liturgice, un interpret al lor și, în funcție de efortul personal și de harismă, creator de cult.

2) Pavecernița. Privegherea de toată noaptea prin rugăciune a fost practică de Mântuitorul și cerută Sfinților Apostoli („Privegheați și vă rugați, ca să nu intrați în ispită. Căci duhul este osârduitor, dar trupul neputincios” - Mc. 14, 38). Noaptea și întunericul sunt prezentate în Sfânta Scriptură ca intervale ale creației (Fac. 1, 5), ale Revelației, ale contemplației apofatice și ale schimbărilor majore, dar și ca momente de încercare a trezviei, de verificare a stăruinței la rugăciune, prilej de disciplinare a patimilor și o prefigurare a sfârșitului lumii. Urmând obiceiului Mântuitorului, Sfinții Apostoli au fixat în Tradiția timpurie a Bisericii rugăciunile de noapte. Numeroase caracteristici liturgice, morale și duhovnicești ale slujbei Pavecerniței se revelează în psalmi: caracterul penitențial, caracterul doxologiei neîncetate, sentimentul părăsirii de Dumnezeu și anxietatea, precum și metoda rugăciunii cu mâinile ridicate („mânecarea”). Mântuitorul a practicat formele de cult iudaice, dar a reformat spiritualitatea cultului iudaic întemeind un cult nou, având drept conținut iubirea și fiind întemeiat pe principiul închinării „în duh și în adevăr” (In. 4, 23-24). Noul cult practicat de Mântuitorul conține atât forme inedite, cât și forme liturgice moștenite din cultul iudaic.

Contextul și desfășurarea slujbelor de seară în mediul monahal egiptean din sec. al IV-lea, cu referire la privegherea de sâmbătă seara, apare consemnat în relatarea a doi monahi,

Ioan și Sofronie, despre Avva Nil. Citirea Privegherii se făcea în chiliile monahilor, nu în Biserică și nici în prezența preotului. În tradiția liturgică egipteană, cina monahală era încadrată între timpul liturgic al Litei și începutul Pavecerniței. Canonul după cină nu era altul decât canonul Pavecerniței, iar lectura Miezonopticii era urmată adesea de o discuție tipiconală și liturgico-simbolică despre sensurile diferitelor elemente ale cultului. În sec. al IV-lea, tradiția liturgică a Bisericii era cristalizată la două niveluri distincte: cel al slujirii monahale și varianta sa catedrală. Disciplina canonică era în uz în toate punctele de influență ale lumii creștine: Ierusalim, Muntele Sinai și ulterior în Constantinopol. Sfinții Părinți erau preocupați în cel mai înalt grad de păstrarea sensului liturgic al Tradiției, ca o garanție pentru conservarea Ortodoxiei.

Slujba Pavecerniței reprezintă o dezvoltare a rugăciunii de mulțumire adusă de creștini lui Dumnezeu la căderea serii, înainte de culcare și o cerere pentru trecerea cu pace a nopții ce urmează. Rânduiala are caracter penitențial, fiind numită „laudă de pocăință” (pr. prof. Ion Bria). În anul 360 d. Hr. se constată că Pavecernița intrase deja în cultul comun al monahilor din Pont, organizați prin *Regulile* Sfântului Vasile cel Mare. Generalizarea săvârșirii ei în Răsărit s-a petrecut începând cu sec. al V-lea, iar în Apus un secol mai târziu, sub denumirea cunoscută până azi de *Completorium*. Diferențierea variantelor actuale (Pavercernița mică și mare) s-a petrecut începând cu sec. al XIII-lea, când Pavercernița mare a început să fie săvârșită cu precădere în Postul Mare.

Deplasarea slujbei Vecerniei înainte de masa de seară, a făcut necesară introducerea unui oficiu liturgic (de origine monahală) care să încheie cu rugăciune ziua liturgică: Pavercernița. Pavercernița Mare este alcătuită din trei oficii distincte, dar simetrice, unite prin repetarea „refrenului de invitație”: „Veniți să ne închinăm...”. Partea I cuprinde: Rugăciunile începătoare, „Veniți să ne închinăm”, hexapsalmul (Psalmii 4, 6, 12, 24, 30, 90), cântarea „Cu noi este Dumnezeu...”, trei tropare, imnul treimic („Firea cea fără trup a heruvimilor...”), Crezul, invocările sfinților, Rugăciunile începătoare, troparele zilelor (pentru luni și miercuri sau pentru marți și joi) și un set de rugăciuni finale („Doamne miluiește”, de 40 de ori și Rugăciunea Sfântului Vasile cel Mare). Partea a II-a este mai scurtă și cuprinde: „Veniți să ne închinăm”, Psalmii 50 și 101, Rugăciunea regelui Manase, Rugăciunile începătoare, troparele de umilință și setul de rugăciuni finale („Doamne miluiește”, de 40 de ori și Rugăciunea Sfântului Mardarie). Partea a III-a este alcătuită din: „Veniți să ne închinăm”, Psalmii 69 și 142, Doxologie mică, canonul (al Maicii Domnului sau din Minei), Rugăciuni începătoare, cântarea „Doamne al puterilor...”, Psalmul 150, setul de rugăciuni finale extinse („Doamne miluiește”, de 40 de ori; „Cel ce în toată vremea...”; Rugăciunea Sfântului Efreem Sirul cu

stihuri și metanii; Rugăciuni începătoare; rugăciunile alternative, către Maica Domnului și Mântuitorul Hristos: „Nepătată, neîntinată...”, „Și ne dă nouă, Stăpâne...”, „Preaslăvită, pururea Fecioară...”, „Nădejdea mea este Tatăl...” și „Toată nădejdea noastră...”), otpust, luarea iertării, „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...” și rugăciunea litanică „Slăbește, lasă, iartă...”.

Din perspectiva structurii liturgice și tipiconale, Pavecernița Mică ar corespunde primei părți a Pavecerniței Mari, fiind o prescurtare a acesteia (fără Crez și Psalmul 50). Modificările în săvârșirea Pavecerniței apar în săptămâna I a Postului Mare (Canonul Mare al Sfântului Andrei Cretanul, împărțit în patru fragmente, luni-joi, citit imediat după Psalmul 69) și în vinerile din post (citirea Acatistului împărțit în patru stări, introdus de imnul „Apărătoarei Doamne...”). Partea finală a Pavecerniței Mici este identică cu cea a Pavecerniței Mari.

La Pavecerniță (Mică sau Mare), fiind o slujbă cu caracter monahal, binecuvântarea mică poate fi înlocuită cu „Pentru rugăciunile...”, dacă slujba se citește în particular, în chilie. Ectenia „Să ne rugăm pentru pacea lumii”, care apare atât la sfârșitul Pavecerniței, cât și al Miezonopticii, completează lipsa ecteniei mari de la începutul slujbei. Fiind de inspirație monahală (*savită*), cele două variante ale Laudei se săvârșeau preponderent în chilii, individual. Indicațiile din Ceaslov, „cu preot” sau „fără preot”, au fost inserate mai târziu (în tradiția *studită*), când săvârșirea lor a fost mutată parțial în biserică, în cadrul săvârșirii obștești.

Rugăciunile de mijlocire, adresate în ordine ierarhică Maicii Domnului și sfinților și cântate antifonic (de câte două ori, prima de trei ori) sunt însoțite de metanii. Refrenul „rugați-vă pentru noi, păcătoșii” este leitmotivul tematic al Postului Mare, trimitând la rugăciunea vameșului (Lc. 18, 13). Frecvența metaniilor la slujba Pavecerniței Mari este destul de mare. Rugăciunea Sfântului Vasile cel Mare trebuie citită de preot, iar Rugăciunea regelui Manase este unul din punctele culminante ale stării de pocăință. În Postul Mare apar modificări importante în celebrarea Pavecerniței Mari. Ea se săvârșește de luni până joi și în primele trei zile ale Săptămânii Patimilor. Pavecernița Mică rămâne să fie oficiată vineri, sâmbătă și duminică, ca în restul anului liturgic.

Simbolismul Pavecerniței este specific temelor pocăinței și pregătirii pentru moarte. Una dintre temele cele mai importante din slujba Pavecerniței o constituie pocăința ca lege a postului duhovnicesc. Întreaga viață duhovnicească se desfășoară sub semnul pocăinței (*metanoia*). Săvârșirea Pavecerniței Mari în timpul Postului Mare, afară de săptămâna Patimilor, ilustrează metaforic paralelismul cu cele două trepte ale vieții duhovnicești: plânsul din timpul întoarcerii acasă și nerăbdarea lui Dumnezeu de a ne primi. Rânduiala Pavecerniței amintește de Pogorârea în iad a Mântuitorului și de eliberarea omului de sub stăpânirea morții.

Simbolismul timpului liturgic este prin excelență euharistic. Actul liturgic euharistic cuprinde paradoxal distincția și identitatea dintre „atunci” și „acum”, argumentând temporalitatea simbolului creștin în trei etape: făgăduința, prezența și așteptarea. În cadrul Laudelor de seară se pot distinge două dimensiuni antinomice ale percepției timpului: starea de așteptare și pregătire în vederea întâmpinării sfârșitului și recapitularea istoriei. Timpul istoriei este noapte a păcatului, iar întunericul pozitiv al ascezei prefigurează ziua nesfârșită a „Soarelui dreptății”.

Un rol important în lucrarea noastră l-a ocupat delimitarea sensurilor teologice, liturgice și duhovniocești ale Psalmilor din rânduielile Laudelor de seară, folosind exegeza liturgică din scrierile Sfântului Vasile cel Mare. Dacă Sfânta Scriptură, în totalitatea ei, conține cuvinte de la Dumnezeu pentru oameni, Cartea Psaltirii cuprinde în special cuvinte adresate lui Dumnezeu, despre Dumnezeu și de la Dumnezeu. Aici se pot întâlni idei teologice exprimate poetic: despre Dumnezeu, iconomie, despre dramele omului, despre lume și sfârșitul ei etc.. Teologia academică liturgică are misiunea să facă distincția între Psaltire, ca text al comentariului teologic, și Psaltirea ca doxologie. Teologia academică, în momentul în care se vrea eficientă și vie, nu poate fi decât transpunerea poeziei Psalmilor în doxologia Bisericii. Psalmodierea (declamarea cu voce tare) reprezintă o formă de exprimare poetică preluată din cultul ebraic în cultul creștin.). Psalmodia, ca parte a doxologiei comune, cerești și pământești, va rămâne elementul de legătură liturgic între Ierusalimul Ceresc și Ierusalimul Pământesc.

În sec. al IV-lea are loc sinteza liturgică bizantină, care a generat un cult „catedral monasticizat”. Oficiul monahal a asimilat ca obligatorii momentele de rugăciune private (Ceasurile III, VI, IX) și a introdus un nou oficiu liturgic, Pavcernița, care continua Lauda Vecerniei cu Priveghere, unindu-o cu sinaxa de dimineață a ritului monahal. În paralel cu cele șapte Laude, influența monahală egipteană s-a exercitat prin păstrarea citirii continue a catismelor Psaltirii. În cadrul Laudelor de seară (în special la Pavcerniță și Miezonoptică) Psalmii nu doar că sunt citați *ad litteram*, ci devin sursa principală de inspirație pentru creația imnografică (tropare, stihiri, canoane, rugăciuni). Ciclul zilnic al Laudelor Bisericii creează o punte hermeneutică, deoarece se află între Biblie și Biserică. Metoda „theoretică” despre care vorbește cel dintâi Sfântul Diodor de Antiohia, era considerată autentică și eficientă pentru că „vede într-un eveniment trecut prezența actuală a unei realități eshatologice”. Această idee apare pe tot parcursul Psalmului 103 de la Vecernie. Citirea Psalmilor la Pavcernița Mare se face în trei grupe de câte trei psalmi: 69, 4, 6 – 12, 24, 30 – 90, 101, 142. Aproximarea nopții, ca apropiere simbolică de sfârșitul vieții, pregătește sufletul pentru trecerea în viața veșnică, prin cuvintele exprimate la viitorul profetic și prin ilustrarea schimbării eshatologice. Simbolismul

penitențial al Pavcerniței este subliniat pe tot parcursul ei, slujba ei fiind o amamneză personală și ascetică. Pavcernița prefigurează strălucirea luminii Soarelui-Hristos, deși apusul luminii soarelui fizic este timpul săvârșirii ei. Similară cu prezența centrală a luminii din noaptea Învierii, în slujba Pavcerniței este prezența luminii cunoașterii Legii Noi.

Simbolismul teologic a fost elaborat mai complex în Biserica Răsăritului. Sfântul Maxim Mărturisitorul afirmă că distincția dintre interpretarea filozofiei și teologie este similară cu cea dintre literă și sensul ei. În Apus, modul de simbolizare își are originile în interpretarea Fericitului Augustin, care pornește de la relațiile posibile în triunghiul semn, sens și lucru. Vechile idei despre simbolism ale lui Origen, Fericitului Augustin, ale Părinților răsăriteni se repetă, golite de sacru, în simbolismul literar modern. Lectura biblică este doar o etapă necesară, a unei lucrări mai complexe, centrate în cele din urmă pe împărtășirea credincioșilor de Duhul lui Dumnezeu.

Lectura Psalmilor constituie principalul conținut al Laudelor de seară. Dacă Sfânta Scriptură, în totalitatea ei, conține cuvinte de la Dumnezeu pentru oameni, Cartea Psaltirii cuprinde în special cuvinte adresate lui Dumnezeu, despre Dumnezeu și de la Dumnezeu. Rugăciunea personală neîncetată se inspiră verbal din Psaltire, fără a exclude lectura comună, în cultul public. Repetarea cuvântului din Psaltire seamănă din perspectivă simbolică cu un curent subteran în râul cuvintelor.

Scopul ascetic al meditației liturgice din Laudele de seară (care cuprinde temele pocăinței, a gândului la moarte și la înnoirea vieții) este proclamarea la lumină a ceea ce se lucrează la întuneric, discursul sincer despre vicii, păcate și despre tot ce se ascunde în dorințele, atitudinile și discursurile oamenilor. Starea de păcat, rememorată în slujba Pavcerniței, și apropierea iminentă a morții, amintită la Miezonoptică, a schimbat atitudinea întregii creații față de om. Misionarilor trebuie să nu le fie frică să mărturisească Adevărul ascuns în păcate, să nu se teamă de oameni sau de opinia publică. Cuvântul lui Hristos, ascuns în orice cântare sau lectură liturgică, face promisiunea grijii atotputernice din partea lui Dumnezeu.

În cadrul parohiei, participarea credincioșilor la Laudele de seară se rezumă de obicei la Vecernia din ajunul duminicilor și sărbătorilor. Caracterul monahal al Pavcerniței și Miezonopticii trebuie în primul rând explicat, apoi prezentat în contextul unui mod de viață vocațional de excepție, cel monahal și, nu în ultimul rând, făcute accesibile credincioșilor mireni prin participarea la pelerinajele la mănăstiri sau în cadrul ajutorării filantropice desfășurate în cadrul mănăstirilor. Misiunea liturgică a Bisericii Ortodoxe nu înseamnă altceva decât împărtășirea Duhului Sfânt, iar parohia este replica punctuală, divino-umană, a cultului

permanent și ceresc al îngerilor. Deși în cadrul Laudelor de seară accentul este pus pe slujirea personală, nu este exclusă con-slujirea și co-responsabilitatea corpului mohanal răspândit în chilii. Toate lucrările Bisericii (Taine, Laude și ierurgii) conferă harul sfințitor și vindecător. Biserica este prin misiunea sa și prin viața sa liturgică un mediu al vindecării. Cultul Bisericii poate însemna propovăduire, adică misiune prin cuvânt și rugăciune sub trei aspecte principale: ca dialog cu noi înșine (manifestat în Biserică sub forma contemplației, a pocăinței), ca dialog cu semenii (comuniunea de rugăciune se edifică la cel mai înalt nivel, pe baza comunicării depline și comune a realității evenimentului liturgic) și ca dialog uman cu Dumnezeu (*lex credendi* capătă forma liturgică, se transformă în cântare de laudă și, astfel invocat, Dumnezeu se coboară).

3) Miezonoptica are origini iudaice. Ea exprimă simbolic așteptarea eshatologică a Bisericii primare și este ilustrată printr-o preveghere neîncetată, prin tematica penitențială care trimite la amintirea propriei morți și intercesiunile pentru morți (cererile pentru cei adormiți). Prima mențiune a Miezonopticii s-a păstrat în *Epistola* proconsulului Pliniu cel Tânăr (cca. 111-113 d. Hr.) către împăratul Traian. În sec. al IV-lea, monahia Egeria amintește de cultul nocturn de la biserica Învierii din Ierusalim, cu rugăciuni prelungite până la ivirea zorilor.

Tradiția Bisericii a știut să păstreze elementele liturgice cristalizate în epoca primară după „regula de cult”, fixate mai târziu în cărțile de tipic. Dominarea rânduielilor de tipic de către etalonul monahal a durat până în sec. al XVIII-lea, când, în cadrul „mișcării de înnoire liturgică”, s-a dorit diferențierea mai clară între tipicul mănăstiresc și cel parohial, pe fondul secularizării și a slăbirii influenței isihaste în cult (reforma liturgică a patriarhului Nikon în Rusia).

Miezonoptica are o structură formată din două părți unite de „Sfinte Dumnezeule” (Rugăciunile începătoare). Prima parte are o structură asemănătoare Ceasurilor și cuprinde Psalmii 50 și 118, Crezul, troparele, un set de patru rugăciuni și Psalmii 120 și 133 (cu câte 3 metanii la fiecare moment, iar în unele locuri cu metanii pe tot parcursul Psalmului 118). Partea a doua cuprinde troparele pentru cei morți, un set de patru rugăciuni, troparele de umilință, rugăciuni finale, slujba iertării și ectenia „Să ne rugăm pentru pacea lumii...”. Modul muzical al troparelor nu este obligatoriu, ci se poate utiliza numai modul recitativ, după cum și atmosfera exterioară este una lipsită de fast.

Timpul liturgic al săvârșirii Miezonopticii este spre miezul nopții, dar în practică se poate săvârși înainte de Utrenie. La mănăstiri și catedrale Miezonoptica se săvârșește în pronaos, iar în bisericile de parohie, în naos. Planul rânduielii Miezonopticii din toate zilele,

din sâmbete și din duminici este similar, variind doar rugăciunile, troparele și lecturile. Pentru Postul Mare, rânduiala Miezonopticii se recomandă a fi săvârșită ca rugăciune privată în mănăstiri. În restul anului bisericesc, se rostește în comun, fie în pronaosul bisericii (ușile naosului fiind închise), fie în pridvorul bisericii (în zilele cu metanii). În practică, citirea Miezonopticii este împinsă spre timpul Utreniei, deși ar trebui să fie separată de aceasta printr-un interval de odihnă.

Miezonoptica din duminici prezintă unele deosebiri față de celelalte rânduieli ale sale: în prima parte, după Psalmul 50 (în loc de Catismă și de Crez) se citește Canonul Sfintei Treimi (Troieșnicul), pe glasul de rând, din Octoih. Urmează cele 12 tropare treimice (Triadicalele): „Cuvine-se cu adevărat a lăuda pe Treimea cea mai presus de dumnezeire...”. Troparele de după rugăciunile „Tatăl nostru” și „Cela ce în toată vremea și în tot ceasul...” se suprimă, rostindu-se numai Ipacoiful Învierii sau troparul praznicului (dacă este sărbătoare împărătească). Rugăciunea finală se adresează Sfintei Treimi („Întru tot puternică și de viață făcătoare, Preasfantă Treime...”), fiind citită de preot spre răsărit, înaintea ușilor împărătești. Rugăciunea pentru morți se suprimă, deoarece duminica este ziua de pomenire a Învierii.

Referindu-se explicit la psalmodia nocturnă, Sfântul Vasile cel Mare învață că „vremea de rugăciune să fie întreaga viață, dar mai cu seamă, fiindcă este nevoie ca încordarea din timpul psalmodiei și al îngenuncherii să se odihnească la oarece răstimpuri”. Cu alte cuvinte psalmodia devine un mod de viață al monahului, punctată de momente liturgice privilegiate. Psalmodierea cuprinde atât starea liturgică permanentă cât și metoda de realizare, constând din intervalele orare ale celor șapte Laude, alternate cu canonul personal de rugăciune. Începând cu sec. al IV-lea recitarea biblică a fost alternată cu rugăciunea, iar în mediul particular monahal rânduiala comună de rugăciune (*synaxis*) alterna cu psalmodia și rugăciunea particulară. Psalmodia, lucrul cu mâinile și meditația alcătuiau stâlpii vieții cotidiene a monahilor.

Întâlnim în practica rugăciunii particulare și comune două moduri de citare din Psalmi (o frază sau un singur cuvânt; *antirrhertikos* – replici și *monologistos* - cuvânt). Rugăciunea personală neîncetată se inspiră verbal din Psaltire, fără a exclude lectura comună, în cultul public. Repetarea cuvântului din Psaltire seamănă din perspectivă simbolică cu un curent subteran în râul cuvintelor.

Ciclul zilnic al Laudelor Bisericii creează o punte hermeneutică în interiorul Trupului Bisericii, deoarece se află între „mărturia Scripturii și viața actuală a Bisericii” (pr. John Breck). Cadrul simbolic și real al slujbelor Laudelor este unul sinergic, de rugăciune și meditație în vederea împlinirii practice a virtuților. Orice operă poartă un mesaj între un autor și un lector, parcurgând permanent traseul: cititor simplu – critic - exeget. Simbolismul este

firul comun care unește autorul (nu doar cel terestru, ci în primul rând Dumnezeu care îl inspiră), cu textul și cu cititorul, într-un singur demers duhovnicesc.

În prezent lectura textelor duhovnicești și biblice oscilează între cheia principală, teologico-liturgică, a Sfântului Duh, și cheia strict academică, în duhul contextualității, marcat de cheile secundare: istorică, estetică, culturală și literală etc.. Cititorii și ascultătorii acestor texte sunt puși, pe nedrept în fața unei alegeri neconstructive. Tâlcuirea autentică a Scripturii se poate face doar în cadrul cultului. Lectura Psalmilor produce întâlnirea traducătorului cu Dumnezeu prin mijlocirea cuvintelor pe mai multe planuri de interpretare, transformând omul sub toate aspectele sale spirituale: intelectual, moral, comunitar și spiritual. Prin participarea la cultul Bisericii, creștinul devine factorul principal al misiunii Bisericii, care își are rădăcinile în cult. Orice creștin care se roagă devine un factor de simbolizare al textelor liturgice, un interpret al lor și, în funcție de efortul personal și de harismă, devine creator de cult, un imnograf al Bisericii.

Caracterul simbolic și liturgic al Laudelor de seară se revelează din conținutul Psalmilor, aleși pentru a sublinia temele principale (pocăința, vremelnicia vieții, așteptarea morții, sfârșitul lumii, viața veșnică etc.). Simbolismul liturgic și simbolismul biblic asigură continuitatea doxologică, comună tuturor Laudelor. Simbolismul teologic, exprimat liturgic prin psalmodiere, se revelează prin diferențele dintre semnificațiile cuvintelor Psalmilor. Sfântul Vasile cel Mare identifică în „farmacia (*pharmakon*)” Psalmilor medicamentul potrivit acestui timp liturgic, deoarece apropierea nopții este sinonimă cu necesitatea odihnei, dar și cu scăderea atenției, motiv pentru care corpul și mintea obosite au nevoie periodic de ajutor și apărare. Alegerea textelor biblice pentru Laudele de seară a fost făcută inițial după criterii soteriologice.

În cadrul rânduielii Miezonopticii, caracterul simbolic este subliniat de anamneza timpului liturgic al nopții, care face legătura simbolică cu privegherea continuă a monahului. Aceasta nu este altceva decât o pregătire pentru pregustarea doxologiei neîncetate din Împărăție, prin atitudinile simbolice de așteptare a morții și a revelației eshatologice. Dezideratul rugăciunii permanente trebuie realizat de monahi, în măsură maximă, prin două reguli ascetice și liturgice: repetiția și variația rugăciunilor zilnice. Există trei serii de câte trei Psalmi în variantele de peste săptămână ale Miezonopticii, dar la cea din duminici nu sunt prevăzute lecturi din Psalmi, dat fiind caracterul anastatic al zilei. La Sfântul Vasile cel Mare întâlnim un simbolism paralelic: material-spiritual, ilustrat amănunțit prin citate din Psalmi. De exemplu, cuvintele „Gura mea am deschis și am aflat, că de poruncile Tale am dorit” (Ps. 118, 131) semnifică nu doar gestul liturgic al rostirii psalmodiei, ci „gura spirituală a omului

dinăuntru, cu care acesta se hrănește, împărtășindu-se de Cuvântul vieții” (Sfântul Vasile cel Mare).

Menționarea locului desfășurării cultului în locașul bisericii („curtea”) nu exclude recomandarea ca Lauda Miezonopticii să fie săvârșită atât în comun, cât și în particular, în chilii. În comentariile la Psalmi, Sfântul Vasile construiește o punte metaforică între cult și „poporul ales”. Adevărata închinare (doxologie) adusă lui Dumnezeu devine criteriul alegerii pentru locuirea în „curțile” Domnului (Ps. 64, 4). Psalmul 50 se citește la începutul Miezonopticii, în toate variantele sale, iar Sfântul Vasile cel Mare vorbește despre o „restaurare” a omului vechi, care se petrece prin jertfa personală, nu o renunțare la posesiunile personale, ci în oferirea de bunăvoie a „închinării duhovnicești”.

În *finalul* cercetării noastre ne-am aplecat asupra misiunii Bisericii prin cult și asupra conținutului misionar al Laudelor de seară în viziunea Sfinților Părinți și în teologia modernă. Misiunea religioasă bazată pe cultul religios pornește de la „principiul rabinic al apostolatului”, idee misionară biblică fundamentală, care se regăsește în două variante în Noul Testament: a Sfântului Apostol Pavel, care privea rugăciunea în legătură cu activitatea sa apostolică și misionară și a Sfântului Evanghelist Ioan, care privește faptele lui Iisus Hristos și cuvintele Sale într-un mod meditativ, arătând că meditația conduce spre taina comuniunii și cum se poate dezvolta din ea starea de rugăciune.

În perioada incipientă a Bisericii, misionarismul liturgic a jucat un rol esențial în propovăduire (de exemplu, *Didahia*, în care citatele liturgice provin din tradiția liturgică vie). La Sfântul Clement din Alexandria întâlnim asocierea dintre starea de sacrificiu a rugăciunii nocturne și Laude. Sfântul Ciprian de Cartagina, în lucrarea *De catholicae ecclesiae unitate*, reia problema timpului rugăciunii, văzând în rugăciunile de seară și de dimineață simboluri ale întoarcerii spre Hristos, Lumina cea adevărată. Sfântul Grigorie de Nyssa, în lucrarea *La titlurile Psalmilor* face observații utile despre lectura psalmilor în cadrul Laudelor de seară. Ca model de rugăciune, potrivit pentru orice stare sufletească, Psaltirea devine un manual pentru învățarea fericirii.

Teologia liturgică academică poate să devină de la un anumit punct rugăciune, atunci când nu reprezintă numai învățătura despre Dumnezeu, ci și contemplarea Lui. Dictonul evagrian că „cel care se roagă este teolog, iar teolog este cel care se roagă”, adică iubirea și cunoașterea practicate simultan, capătă un înțeles deplin în Ortodoxie. Cultul Bisericii tinde să fie în primul rând o stare de continuă rugăciune (aspectul diacronic al tradiției liturgice), apoi un act liturgic specific, supus evoluției istorice și adaptat nevoilor misionare ale Bisericii (aspectul sincron ic al tradiției liturgice).

În Biserica Ortodoxă, misiunea este în primul rând una liturgică, înrădăcinată și structurată pe Sfânta Liturghie, pe Sfintele Taine și pe ciclul zilnic neîntrerupt al celor șapte Laude. Participând în măsura maximă a posibilităților sale temporale, spațiale și de conștiință la cultul general al Bisericii, fiecare credincios devine un apostol (pr. prof. Ion Bria). În prezent, cea mai urgentă necesitate misionară este restabilirea integrității liturgice a parohiei, dispersată geografic, complexă și dispartă din punct de vedere cultural, demografic și economic, fără o conștiință deplin formată de apartenență la Persoana lui Iisus Hristos. Participarea ritmică la viața liturgică trebuie asociată cu aplicarea metodelor misionare extraliturghice, cu scopul schimbării vieții la nivel personal și social (prin explicarea sensului, conținutului și scopului participării la slujbe). În spațiul creștin doar Biserica Ortodoxă a păstrat o viziune integral liturgică a creației și a lumii, liturghia eclezială fiind expresia sacramentală și localizată a liturghiei cosmice. Dimensiunea liturgică a Bisericii revelează potențialul sacramental al materiei și vocația sacerdotală a omului care, în calitatea sa de preot al Creației, oferă lui Dumnezeu elementele sale (pr. prof. Dumitru Stăniloae).

Lucrarea noastră nu se dorește decât începutul unei serii de cercetări viitoare, mai aprofundate, care să abordeze specificul fiecărei tradiții liturgice ortodoxe (română, rusă, greacă). Din perspectivă misionară, cercetarea noastră deschide calea unei revigorări în cercetarea liturgică și eclezială a Vecerniei, Pavcerniței și Miezonopticii, mai ale în contextul bisericesc actual, când se simte nevoie unei noi sinteze între specificul tipiconal monahal și cel parohial. Abordările interdisciplinare și interdisciplinar-teologice (istorice, liturgice, dogmatice și duhovnicești) implică utilizarea mai multor metode de cercetare și evaluare a informațiilor și presupun integrarea surselor teologice: istorice, liturgice și simbolice. Considerăm că lucrarea și-a atins scopul, atât din punct de vedere teoretic (referitor la abordările critice, istorice și liturgice) și un aspect practic (prin identificarea valențelor misionare, în special pedagogico-ascetice din cuprinsul Laudelor de seară).